

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2017.26.42>

Elżbieta MAGIERA
Uniwersytet Szczeciński

Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkoł Powszechnych (1933–1939)

Słowa kluczowe: historia edukacji w Drugiej Rzeczypospolitej, Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, szkolnictwo powszechne w Polsce.

Wstęp

Realizacja Ustawy o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 r.¹ przypadła nie tylko na lata szkolnego wyżu demograficznego, ale również na trudny okres kryzysu ekonomicznego, trwającego w Polsce do 1935 roku. Te uwarunkowania stały się przyczyną trudności lokalowych w szkolnictwie powszechnym, zwłaszcza na wsi i spowodowały, że wiele dzieci nie realizowało obowiązku szkolnego². Wyż demograficzny w szkolnictwie powszechnym, o którym wspominał minister WRiOP Janusz Jędrzejewicz, sprawił, że realizacja obowiązku szkolnego i powszechności oświaty była dla rządu ważnym zadaniem wagi państwowej i wpisywała się we wdrażanie ideologii wychowania państwowego³.

W roku szkolnym 1935/1936 wskaźnik powszechności nauczania osiągnął najniższy w Polsce międzywojennej poziom – 88,3%. Marian Falski, kierownik

¹ *Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 30 maja 1932 r.*, Dz.U. RP 1932, nr 51, poz. 48; J.S. Bystrzeński, *Zagadnienie sieci szkolnej*, „Kultura Pedagogiczna” 1932, nr 12.

² W roku 1932 nastąpił gwałtowny spadek produkcji przemysłowej oraz pogłębił się kryzys w rolnictwie, polegający na obniżeniu cen i spadku spożycia. Z tego powodu rok 1932 określamy jako dno kryzysu, ponieważ w porównaniu z 1928 rokiem produkcja w Polsce spadła o 46% (w Europie o 27%), natomiast udział Polski w produkcji światowej spadł o 0,2% (Z. Landau, J. Tomaszewski, *Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939*, Warszawa 1971, s. 147–161).

³ *Przemówienie P. Ministra WRiOP Janusza Jędrzejewicza na posiedzeniu Państwowej Rady Oświecenia Publicznego w dniu 9 listopada 1932 r.*, „Oświata i Wychowanie” 1932, z. 10, s. 898.

Referatu Statystycznego Ministerstwa WRiOP, oszacował, że liczba dzieci niewypełniających obowiązku szkolnego rosła w bardzo szybkim tempie i wynosiła w czerwcu 1933 r. 735 tys., w 1934 r. – 838 tys., a w 1935 r. aż 902 tys.⁴ Przewidywał, że w połowie 1936 r. liczba dzieci niespełniających obowiązku szkolnego, łącznie z nieklasyfikowanymi, przekroczy milion. Argument miliona dzieci poza szkołą miał wstrząsnąć opinią publiczną i skłonić rząd do zwiększenia nakładów finansowych na szkolnictwo powszechne.

Skarb państwa stosunkowo niewielkie kwoty przeznaczał na budowę szkół powszechnych. Kwoty te nie pokrywały istniejących potrzeb. Zgodnie z Ustawą z dnia 22 grudnia 1925 roku zniesiono obowiązek subwencjonowania przez skarb państwa kosztów budowy szkół w wysokości 50%. Odpowiedzialnością finansową za budowę szkół powszechnych państwo obarczyło samorządy lokalne, co doprowadziło do zastoju w budownictwie szkolnym. Próby rozwiązania zagadnienia budownictwa szkolnego w 1930 roku podjął się Sławomir Czerwiński, planując utworzenie państwowego funduszu budowy szkół powszechnych. Projekt ten nie został jednak zrealizowany. W połowie lat 30. XX wieku nakłady finansowe z budżetu państwa na szkolnictwo powszechne zostały zmniejszone o 31,4%. Obniżyły się również ogólne wydatki państwa na oświatę – z 17,1% w roku 1930/1931 do 14,4% w roku 1935/1936. Następstwem takiego stanu rzeczy dla szkolnictwa powszechnego było obniżenie stanu etatów nauczycielskich o 1458 w roku szkolnym 1931/1932, co spowodowało dodatkowe obciążenie nauczycieli z 59 do 63 uczniów⁵.

Podstawową przyczyną kryzysu był niedobór izb lekcyjnych. Przepelnione szkoły i klasy nie były w stanie pomieścić wszystkich dzieci. Za mało przybywało sal szkolnych w stosunku do rosnącej liczby uczniów. W roku szkolnym 1933/1934 na jedną izbę w publicznych szkołach powszechnych przypadło przeciętnie 69 uczniów, a w województwach wschodnich aż 74⁶. W roku szkolnym 1930/1931 szkolnictwo powszechne dysponowało 63 490 salmi lekcyjnymi

⁴ M. Falski, *Kwestie podstawowe w organizacji szkolnictwa powszechnego*, cz. 1: *Powszechne nauczanie*, Warszawa 1936, s. 28. Por. M. Ciecierska, *Zagadnienie powszechności nauczania w latach 1929–1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1962, nr 4; W. Garbowska, *Powszechność nauczania w Polsce w latach 1932–1939*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1972, t. 15; S. Mauersberg, *Wykonywanie obowiązku szkolnego w Polsce niepodległej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1996, t. 37, s. 176. Na ten temat szeroko rozpisowała się nauczycielska prasa związkowa: *Przyczyny upośledzenia szkół powszechnych*, „Głos Nauczycielski” 1930, nr 8, s. 140; *Zatrważająca rzeczywistość*, „Głos Nauczycielski” 1930, nr 17, s. 292; *Analfabetyzm wzrasta*, „Głos Nauczycielski” 1936/1937, nr 31–32, s. 491; *Tragiczny odwrót*, „Głos Nauczycielski” 1935/1936, nr 8, s. 135; *Obecna sytuacja szkoły*, „Głos Nauczycielski” 1934/1935, nr 8, s. 148; *Sytuacja szkolnictwa*, „Głos Nauczycielski” 1937/1938, nr 2, s. 20; *Przerazająca liczba*, „Głos Nauczycielski” 1937/1938, nr 2, s. 21.

⁵ *Realizacja powszechnego nauczania w roku szkolnym 1932/1933*, „Oświata i Wychowanie” 1933, z. 2, s. 134. Por. Szkolnictwo powszechne według danych GUS, AAN, zespół MWRiOP, sygn. 161, s. 44.

⁶ M. Falski, *Kwestie podstawowe...*, s. 79; Por. S. Machowski, *O jutro szkoły polskiej. Jak rozwiązać zagadnienie budowy szkół powszechnych w dobie wzmoczonego przyrostu dzieci*, Warszawa 1930.

mi. Przez kolejne trzy lata ich liczba wzrosła tylko o 2107. Znaczny wzrost nastąpił w latach 1936–1938 i wynosił ponad 6 tys. izb szkolnych. W roku szkolnym 1933/1934 szkolnictwo powszechne posiadało 65 597 izb lekcyjnych, w roku 1936/1937 liczba izb powiększyła się do 70 168, a w 1937/1938 wzrosła do 73 039⁷. Wzrost liczby izb lekcyjnych stał się możliwy dzięki działalności i pomocy Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych.

Utworzenie Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych

Już w pierwszym sprawozdaniu Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych uzasadniało przyczyny swojego ukonstytuowania, wskazując na niski stan szkolnictwa powszechnego odziedziczony po zaborach, brak pomieszczeń, wzrastającą liczbę dzieci w wieku szkolnym, kryzys gospodarczy⁸. Dlatego 9 czerwca 1933 roku grono 31 działaczy społeczno-oświatowych, widzących rozwiązanie problemu budownictwa szkolnego w ofiarności społeczeństwa, w gmachu ministerstwa WRiOP powołało do życia na terenie miasta stołecznego Warszawy Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych⁹.

W stosunkowo krótkim czasie Towarzystwo rozwinęło swoją działalność w całym kraju, tworząc komitety okręgowe, obwodowe i koła miejscowe. Siedzibą władz centralnych była Warszawa. Towarzystwo było uznawane za osobę prawną, która mogła posiadać, nabywać i zbywać majątek ruchomy i nieruchomości. Przewodniczącym został Władysław Raczkiewicz, marszałek senatu i późniejszy prezydent Rzeczypospolitej Polskiej na emigracji. Pozostały skład Zarządu Głównego stanowili: Kazimierz Piernacki – wiceprezes, Stanisław Bugajski – sekretarz, Benedykt Kubski – skarbnik. Ostatni skład Zarządu Głównego stanowili: dr Jan Kołłątaj-Srzednicki, generał brygady – prezes, Stanisław Bugajski – sekretarz, dr Marian Chechliński – skarbnik¹⁰.

Zgodnie ze Statutem¹¹, celem Towarzystwa była „działalność w zakresie budownictwa publicznych szkół powszechnych i zaopatrywania ich w niezbędne urządzenia i pomoce naukowe”¹², oparta na gromadzeniu funduszy, pochodzą-

⁷ *Statystyka szkolnictwa 1937/1938*, GUS, Warszawa 1939, s. 9.

⁸ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za czas od 1 lipca 1933 r. do 31 grudnia 1934 r. i plan pracy na rok 1935*, Warszawa 1935, s. 7.

⁹ *Towarzystwo Popierania Budowy Szkół Powszechnych. Organizacja, cele, zadania i możliwości*, „Głos Nauczycielski” 1933, nr 5, s. 79–80.

¹⁰ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1937 i plan pracy na rok następny*, Warszawa 1938, s. 3.

¹¹ *Statut Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych* miał dwa wydania: w 1933 i 1935 roku. W dalszej części tekstu posługuję się tym dokumentem wydanym w 1933 roku.

¹² *Statut Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych*, Warszawa 1933, § 3.

cych z różnych źródeł. Fundusze te przekształcano w nieoprocentowane 20-letnie pożyczki udzielane gminom na budownictwo szkolne w wysokości 25% kosztów budowy. Na podstawie art. 47, ust. 2 i 3 prawa o stowarzyszeniach z dnia 27 października 1932 r.¹³ oraz rozporządzenia rady Ministrów z 13 listopada 1934 r. Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych zostało wpisane do rejestru stowarzyszeń wyższej użyteczności¹⁴. Jego działalność rozwijała się w czterech kierunkach: organizacyjnym, finansowym, propagandowym i budownictwa szkolnego¹⁵.

Jeszcze w 1933 roku minister WRiOP do wszystkich kuratorów wystosował pismo, zawiadamiając o powstaniu Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych. Zwrócił się do terenowych władz szkolnych o poparcie Towarzystwa i współpracę z nim.

Do tej współpracy – pisał Janusz Jędrzejewicz – najusilniej podległe mi władze szkolne i nauczycielstwo zachęcam i proszę by urzędy i szkoły stały się tymi naturalnymi ośrodkami, około których skupić się winien wysiłek ogólnospołeczny na tym tak niezwykle ważnym odcinku pracy państwowej. Wyrazić należy życzenie, by całą Polskę najrychlej pokryły gęstą siecią odpowiednio czynne Koła Towarzystwa, które powołując do pracy najszersze sfery społeczeństwa, będą mogły pełnić swe zadania, przyczyniać się do podniesienia i pogłębienia powszechnej oświaty¹⁶.

Działalność organizacyjna

Początek pracy Towarzystwa polegał na wyborze przez Zarząd Główny delegatów do poszczególnych okręgów szkolnych i powierzenie im utworzenia struktur organizacyjnych na terenie kraju. Od razu Towarzystwo zyskało poparcie centralnych i terenowych władz szkolnych, kierowników szkół i personelu pedagogicznego oraz całego społeczeństwa, ponieważ u podstaw jego działalności leżał szczytny cel pomocy państwu i społeczeństwu w budowie szkół powszechnych. Realizacja celów statutowych Towarzystwa sprzyjała urzeczywistnieniu idei powszechności kształcenia.

Członkiem Towarzystwa mogła zostać każda osoba prawna lub fizyczna. Statut wprowadzał podział członków na: zwyczajnych, dożywotnich i honorowych. Członków zwyczajnych i dożywotnich przyjmował zarząd koła. Ci pierw-

¹³ Dz.U. RP 1932, nr 94, poz. 808.

¹⁴ *Rozporządzenie rady Ministrów z dnia 13 listopada 1934 r. o nadaniu statutu stowarzyszenia „Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych”*, Dz.U. RP 1934, nr 104, poz. 927.

¹⁵ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za czas od 1 lipca 1933 r. do 31 grudnia 1934...*, s. 8.

¹⁶ Dz.U. Kuratorium Okręgu Szkolnego lubelskiego 1933, nr 2, s. 64–65; *Nauczycielstwo stanęło do apelu*, „Nasz Głos” 1933, nr 1, s. 4–5; *Budujemy szkoły powszechne*, „Nasz Głos” 1933, nr 1, s. 2–4.

si płacili jednorazowe wpisowe oraz składkę roczną ustaloną przez Walne Zgromadzenie. Członkiem dożywotnim można było stać się, wpłacając jednorazowo na rzecz Towarzystwa co najmniej 150 zł. W poczet członków dożywotnich przyjmowano gminy. Trwały rozmowy w sprawie pozyskania do Towarzystwa innych członków dożywotnich: Izb Handlowych, Rolniczych i Przemysłowych, młodzieży akademickiej i innych podmiotów. Tytuł członka honorowego, którego nie obowiązywało wpisowe ani składka, przyznawało Walne Zgromadzenie na wniosek Zarządu Głównego za wybitne zasługi dla Towarzystwa¹⁷.

Po pół roku swojej działalności, pod koniec 1933 r., Towarzystwo liczyło 223 398 członków zwyczajnych i 101 dożywotnich¹⁸. W 1936 r. liczba członków zwyczajnych i dożywotnich wynosiła 224 947. W ciągu kolejnego roku nastąpił wzrost członków o 7286, co oznacza, że w 1937 roku było 232 233 członków. W 1937 roku również nastąpił wzrost liczby członków dożywotnich, która wynosiła 1497¹⁹. Wszyscy członkowie byli zobowiązani do przestrzegania Statutu i działalności na rzecz rozwoju Towarzystwa oraz byli uprawnieni do noszenia odznaki, ustalonej na wniosek Zarządu Głównego przez Ministra Spraw Wewnętrznych.

Podstawową jednostką organizacyjną Towarzystwa było koło. Do nadrzędnych jednostek należały komitety obwodowe i okręgowe. Władze stanowiły: ogólne zgromadzenie kół i komitetów oraz Walne Zgromadzenie Towarzystwa. Na czele poszczególnych jednostek organizacyjnych Towarzystwa stały zarządy kół, komitetów obwodowych i okręgów. Uchwały władz Towarzystwa zapadały większością głosów. W przypadku równości głosów, decydującym był głos przewodniczącego.

Koło Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych mogło być tworzone w każdej miejscowości w Polsce pod warunkiem, że liczba członków tworzących je powinna wynosić 10 osób. Swoim zasięgiem koło mogło obejmować kilka miejscowości. W razie potrzeby w jednej miejscowości można było stworzyć kilka kół. Zadaniem kół, oprócz propagowania celów Towarzystwa oraz powiększania liczby jego członków, było zbieranie funduszy nie tylko ze składek i wpisowego, ale z organizowanych imprez dochodowych, sprzedaży cegiełek i innych sposobów gromadzenia środków. Zebrane środki finansowe koło przekazywało komitetowi okręgowemu. Do ważnych zadań kół należało również sporządzanie wniosków do komitetów obwodowych, które dotyczyły zaspokajania potrzeb szkolnych (budynków, wyposażenia, pomocy naukowych) określonego środowiska. Organem koła było ogólne zgromadzenie członków (zwyczajne lub nadzwyczajne) zwoływane przez zarząd koła.

¹⁷ Statut Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, § 4–13.

¹⁸ Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za czas od 1 lipca 1933 r. do 31 grudnia 1934..., s. 8.

¹⁹ Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1937..., s. 11.

Na koniec 1933 roku Towarzystwo liczyło 11 839 kół²⁰. Stan kół na dzień 31 grudnia 1934 roku to 13 819, a zapisanych do nich było 269 270 członków zwyczajnych i 416 dożywotnich. Na koniec 1935 roku liczba kół zmniejszyła się do 12 535, liczba uczestników zwyczajnych wynosiła 232 769, a dożywotnich 654²¹. W 1936 r. funkcjonowało 12 356 kół. W 1937 r., ze względu potrzebę urzeczywistnienia danych, liczba kół zmniejszyła się o 177 – do 12 179²². Dane dotyczące stanu organizacyjnego Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1936 i 1937 przedstawiają tabela 1 i 2.

Jak sam Zarząd Główny pisał w sprawozdaniu: „zestawienie stanu organizacyjnego Towarzystwa wykazuje, iż jesteśmy organizacją o charakterze masowym, która swą celową działalnością w dużym stopniu wpływać może na przebieg spraw, związanych z budownictwem i pracą publicznych szkół powszechnych, a tym samym związanych z zagadnieniem kultury w Polsce”²³.

Tabela 1. Stan organizacyjny Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1936

Lp.	Okręg	Stan w dniu 31 grudnia 1936 r.				
		Liczba Kół	Liczba Kół Uczestników	Liczba członków		Liczba Uczestników
				zwyczajnych	dożywotnich	
1.	Brzeski	2352	2041	46 888	114	274 216
2.	Krakowski	1563	2099	30 137	204	138 224
3.	Lubelski	660	273	16 775	139	27 896
4.	Lwowski	921	1701	15 365	62	145 081
5.	Poznański	1561	2188	24 726	74	190 771
6.	Śląski	222	154	6428	55	15 006
7.	Warszawski	3277	1982	57 143	335	157 897
8.	Wileński	1081	393	14 582	49	27 409
9.	Wołyński	718	388	12 542	19	24 351
10.	Koło Centralne	1	—	381	19	—
Razem		12 356	11 219	224 947	1070	1 000 851

Źródło: *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1937 i plan pracy na rok następny*, Warszawa 1938, s. 12.

²⁰ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za czas od 1 lipca 1933 r. do 31 grudnia 1934...*, s. 8.

²¹ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1935 i plan na 1936*, Warszawa 1936, s. 6.

²² *Sprawozdanie...*, s. 11.

²³ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1937...*, s. 14.

Tabela 2. Stan organizacyjny Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1937

Lp.	Okręg	Stan w dniu 31 XII 1937 r.				
		Liczba Kół	Liczba Kół Uczestników	Liczba członków		Liczba Uczestników
				zwyczajnych	dożywotnich	
1.	Brzeski	2185	2138	44 267	136	282 809
2.	Krakowski	1569	2376	32 194	268	176 205
3.	Lubelski	679	358	16 285	186	36 676
4.	Lwowski	1148	2845	18 107	194	224 198
5.	Poznański	1508	2543	22 468	115	199 756
6.	Śląski	219	246	7930	61	21 202
7.	Warszawski	3249	2449	63 103	415	26 212
8.	Wileński	954	407	15 051	59	31 603
9.	Wołyński	667	479	12 443	44	50 616
10.	Koło Centralne	1	—	385	19	—
Razem		12 179	13 841	232 233	1497	1 285 512

Źródło: *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1937 i plan pracy na rok następny*, Warszawa 1938, s. 12.

Komitet obwodowy Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, obejmując teren inspektoratu szkolnego, był nadrzędną jednostką nad kołami. Nie rozporządzał własnymi funduszami, a środki finansowe przekazywane przez koła oddawał komitetowi okręgowemu. Organami komitetu obwodowego były: ogólne zgromadzenie i zarząd komitetu. Zakres kompetencji komitetów obwodowych obejmował: pośredniczenie między komitetem okręgowym a kołami w zakresie pomocy w budowie i zaopatrzeniu publicznych szkół powszechnych; nadzór i kontrolę nad kołami oraz inspirowanie ich do działań na rzecz zdobywania środków finansowych; składanie rocznych sprawozdań komitetowi okręgowemu; zakładanie nowych kół; tworzenie planu pomocy w budowie i zaopatrzeniu szkół. W wyjątkowych sytuacjach komitet obwodowy, za zgodą Zarządu Głównego, mógł podjąć się budowy publicznej szkoły powszechnej lub jej zaopatrzenia w urządzenia i pomoce naukowe²⁴. Komitety obwodowe podejmowały również niekonwencjonalne inicjatywy, nieuwzględniane przez statut Towarzystwa. Przykładem może być komitet częstochowski, który – rozumiejąc znaczenie społeczno-kulturalne teatrów szkolnych i ludowych 21 marca 1938 roku – utworzył Sekcję Teatralną, zajmującą się organizacją wypożyczalni kostiumów scenicznych²⁵.

²⁴ Statut Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, § 30–35.

²⁵ J. Kochańczyk, *Pomoc Towarzystwa dla teatrów szkolnych i ludowych*, [w:] *Radosny trud. Jednostki na 5-lecie Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych 1933–1938*, s. 8.

Komitet okręgowy Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, obejmując obszar okręgu szkolnego, był nadrzędną jednostką organizacyjną nad komitetami obwodowymi. Siedziby komitetów okręgowych mieściły się w siedzibie kuratora okręgu szkolnego. 25% funduszy przekazanych przez koła komitet okręgowy oddawał Zarządowi Głównemu, a pozostałą część środków przeznaczał do zużytkowania na terenie okręgu. Organami komitetu okręgowego były: ogólne zgromadzenie, zarząd i komisja rewizyjna²⁶. Należy nadmienić, że z dniem 1 stycznia 1938 r. powstał nowy okręg szkolny w Toruniu, w związku z tym powołano tam kolejny, już dziesiąty, Komitet Okręgowy Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych oraz nowe komitety obwodowe.

Komitety okręgowe podjęły systematyczną akcję zaopatrywania szkół powszechnych w pomoce naukowe. W 1937 roku na ten cel przeznaczono ogólną kwotę 372 194, 91 zł, w której mieściły się fundusze Towarzystwa, subwencje ministerstwa WRiOP, samorządów lokalnych i szkół²⁷. Warto dodać, że w Zarządzie Głównym Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych działała Komisja Pomocy i Środków Naukowych, w skład której wchodził: przewodniczący – Stanisław Gabriel, instruktor MWRiOP; zastępca – dr Antoni Wójtow, wizytator MWRiOP; sekretarz – Ludwik Błaszczński, nauczyciel szkoły powszechnej. Komisja nie tylko zajmowała się przydzielaniem środków finansowych na pomoce dydaktyczne, ale również, zgodnie z ministerialnym wykazem pomocy naukowych dla szkół pierwszego stopnia²⁸, przygotowała instrukcję pt. „Jak wykonać w szkole pomoce naukowe?” oraz rysunki techniczne narzędzi do zajęć technicznych, na których uczniowie szkół zawodowych mogli wykonać zawarte w ministerialnym katalogu pomoce naukowe²⁹.

Do naczelnych władz Towarzystwa należały: Zarząd Główny i Walne Zgromadzenie złożone z delegatów wybranych przez zarządy komitetów okręgowych (po dwie osoby) i delegatów wybranych przez zarządy komitetów obwodowych (po jednej osobie) oraz prezesów komitetów okręgowych. W skład Zarządu Głównego wchodził prezes i sześciu członków, wybieranych na okres trzech lat. Zarząd Główny czuwał nad prawidłową działalnością Towarzystwa, do której należało: zarządzanie majątkiem, nadzór i kontrola poszczególnych jednostek organizacyjnych, podejmowanie różnorodnych czynności administracyjnych (redagowanie regulaminów, instrukcji, sprawozdań, itp.), opracowanie budżetu rocznego, przyznawanie pomocy finansowej poszczególnym komitetom okręgowym i inne czynności³⁰.

²⁶ Statut Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, § 36–42.

²⁷ Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1937..., s. 21.

²⁸ Por. K. Greb, *Pomoce naukowe*, Warszawa 1935.

²⁹ Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1937..., s. 21.

³⁰ Statut Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, § 43–50.

W pracach Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych mogła uczestniczyć młodzież szkolna zrzeszona w kołach zorganizowanych na terenie szkół i podlegających nadzorowi władz szkolnych³¹. Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego 30 kwietnia 1935 r. zatwierdził Regulamin Szkolnych Kół Uczestników Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych. Zgodnie z tym regulaminem na terenie jednej szkoły mogło istnieć tylko jedno takie koło, które było samodzielną organizacją (sekcją) podobną do koła Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych. Szkolne Koło Uczestników Towarzystwa swoje funkcje pełniło pod opieką dyrektora lub kierownika szkoły lub nauczyciela, któremu powierzono opiekę nad kołem. Do podstawowych zadań pełnionych przez Szkolne Koło Uczestników należało propagowanie wśród dzieci i młodzieży oraz w najbliższym środowisku celów Towarzystwa, werbowanie „nowych uczestników, wspomaganie funduszy budowy szkół oraz pomoc szkołom powszechnym w zapatrywaniu w pomoce szkolne i urządzenia szkolne”³². Poza tym Szkolne Koła Uczestników brały udział w organizowaniu Tygodnia Szkoły Powszechnej, w czasie którego odbywały się imprezy na rzecz Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych.

Do Szkolnego Koła Uczestników mógł należeć każdy uczeń i uczennica, którzy podjęli się realizować jego zadania i wpłacić składki. Młodzi członkowie otrzymywali legitymacje i odznaki Towarzystwa. Szkolnym Kołem Uczestników mógł kierować nauczyciel-opiekun, pełniący funkcję zarządu koła lub zarząd wybrany przez ogólne zgromadzenie. Zarząd Koła był wybierany na okres jednego roku, składał się z pięciu osób, spośród których wybierano prezesa, skarbnika i sekretarza. Zadaniem zarządu była troska o wypełnianie zadań koła, organizowanie pomocy szkołom powszechnym (zbiórka książek do bibliotek, podręczników dla uczniów, itd.), regularne zbieranie składek i powiększanie funduszy Towarzystwa. W przypadku niewypełniania zadań własnych koło mogło zostać rozwiązane przez dyrektora lub kierownika szkoły.

Po raz pierwszy Szkolne Koła Uczestników Towarzystwa zaczęto tworzyć w 1935 roku. Na koniec tego roku działało 6925 kół z 599 889 uczestnikami³³. W 1936 r. liczba Kół Uczestników Towarzystwa wynosiła 11 219. Kolejny rok charakteryzował się znacznym wzrostem tej organizacji szkolnej o 2622 kół, co w sumie dawało liczbę 13 841 Kół Uczestników Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych. Jeśli chodzi o poszczególne okręgi szkolne, to w 1937 roku rozkład Kół Uczestników Towarzystwa przedstawiał się

³¹ *Regulamin szkolnych kół uczestników Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych*, Dz.Urz. MWRiOP 1935, nr 4, poz. 38.

³² Tamże. Por. E. Magiera, *Wychowanie państwowe w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczecin 2003, s. 137–138.

³³ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1935...*, s. 7.

następująco: okręg lwowski – 2845, okręg poznański – 2543, okręg warszawski – 2449, okręg krakowski – 2376, okręg brzeski – 2138, okręg wołyński – 479, okręg wileński – 407, okręg lubelski – 358, okręg śląski – 246³⁴. Najwięcej Kół Uczestników utworzono w okręgu lwowskim, warszawskim, krakowskim i brzeskim, w których ich liczba wynosiła ponad dwa tysiące. Najmniej Kół Uczestników posiadał okręg śląski (mały pod względem terytorialnym), lubelski, wileński i wołyński.

Działalność finansowa i budownictwo szkolne

Wykonywanie zadań statutowych Towarzystwa wymagało gromadzenia funduszy i poszukiwania różnych źródeł dochodów. Wypracowano różne sposoby gromadzenia środków. Zarząd Główny, uzyskawszy poparcie Ministerstwa WRiOP, w porozumieniu z Towarzystwem Wydawców Książek i Związkiem Księgarzy Polskich, wprowadził dziesięciogroszowe nalepki na podręczniki szkolne, których cena powiększała się o koszt znaczków. Środki finansowe zebrane ze sprzedaży znaczków zasilają budżet Towarzystwa³⁵. Związek Księgarzy Polskich uznał ten zabieg za zbyt skomplikowany. Dlatego poszukiwano innych źródeł pozyskiwania dochodów. Uzyskując przychylną Ministerstwa WRiOP, Ministerstwa Przemysłu i Handlu oraz Komisji Normalizacji Druków, próbowano wprowadzić jednogroszowe opłaty do zeszytów szkolnych na rzecz Towarzystwa³⁶.

Doceniając znaczenie działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych w zakresie budownictwa szkolnego, wyposażenia szkół i zakupu pomocy naukowych, Ministerstwo WRiOP zezwoliło na zorganizowanie w czasie zapisu do szkół dzieci przez rodziców zbiórki funduszy przez lokalne koła Towarzystwa, z zastrzeżeniem, że kwesta wśród rodziców mogła odbywać się po dokonaniu wpisu dziecka do szkoły, a nie przed tą czynnością³⁷.

Oprócz nalepek zaproponowano cegiełki o wartości 5, 10, 20, 50 gr i 1 zł oraz wydawano znaczki na świadectwa szkolne o wartości 10 gr dla szkół powszechnych i 30 gr dla szkół średnich³⁸. Kuratorzy okręgów szkolnych przypro-

³⁴ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1937...*, s. 13.

³⁵ Znaczek Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych miał na stronie tytułowej podręcznik do IV klasy gimnazjum napisany przez Juliusza Balickiego i Stanisława Maykowskiego zatytułowany *Mówią wieki* (J. Balicki, S. Maykowski, *Mówią wieki. Część IV. Czwarty rok nauki języka polskiego w gimnazjum*, Lwów 1936); *Wywieszki Towarzystwa Popierania Publicznych Szkół Powszechnych*, Dz.U. Kuratorium Okręgu Szkolnego Wołyńskiego 1934, nr 7, s. 352–353.

³⁶ Tamże, s. 6.

³⁷ Dz.U. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego 1937, nr 4, s. 208–209.

³⁸ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za czas od 1 lipca 1933 r. do 31 grudnia 1934...*, s. 13.

minali nauczycielstwu o znaczkach. Przykładem może być kurator Okręgu Szkolnego Poznańskiego, J. Jakubiec, polecający nauczycielom w związku ze zbliżającym się okresem wydawania świadectw szkolnych przypomnieć dzieciom i młodzieży szkolnej o społecznym obowiązku zakupienia i naklejenia na świadectwa znaczków Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych³⁹.

Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych dysponowało funduszami, które pochodziły z różnych źródeł: wpisowych i składek członków i uczestników, ofiar, darowizn, zapisów, subwencji, dochodów z nieruchomości i odsetek od kapitałów i udzielonych pożyczek, wpływów z wydawnictw, z dochodów doraźnych, typu: koncerty, odczyty, zabawy, widowiska i z innych źródeł⁴⁰.

Nie zawsze udało się zgromadzić potrzebne fundusze. Niełatwym pod względem finansowym był rok 1935, na co złożyły się trudne warunki materialne społeczeństwa, bierność ludności, nadmierna liczba organizacji i towarzystw, czasami nieprzychylna prasa. Nie osiągnięto wówczas zamierzonych celów finansowych⁴¹.

W 1938 roku, po pięciu latach działalności, Towarzystwo zgromadziło 16 mln zł. Jak czytamy w sprawozdaniu: „Ogromna większość funduszy, jakie napływają do kasy Towarzystwa, to rezultat pełnej oddania pracy nauczycielstwa. Jemu też w pierwszej mierze należą się słowa uznania i podziękowania za czynne i ofiarne ustosunkowanie się do działalności Towarzystwa”⁴². Oprócz nieoprocentowanych długoterminowych pożyczek udzielanych samorządom lokalnym na budowę szkół powszechnych Towarzystwo wspomagało niezamożne gminy bezzwrotnymi zasiłkami na cele związane z budową i wyposażeniem szkół. Niestety, potrzeby gmin w zakresie pożyczek przekraczały w znacznej mierze możliwości finansowe Towarzystwa, które szczególną uwagę zwróciło na potrzeby w zakresie budownictwa szkolnego na pograniczu.

Dzięki pozyskanym środkom finansowym w latach 1934–1936 wybudowano 1062 budynki szkolne⁴³, a do 1937 roku – 1623 szkoły powszechne, mieszczące 5999 izb szkolnych oraz 1157 mieszkań dla nauczycieli. W 1937 roku rozpoczęto budowę kolejnych 771 budynków szkolnych, zawierających ok. 2000 sal lekcyjnych i 952 mieszkań nauczycielskich⁴⁴. Sumując powyższe liczby można

³⁹ *Okólnik Okręgu Szkolnego poznańskiego z dnia 2 grudnia 1936 r. nr 0-63011/36*, Dz.U. Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego 1936, nr 11, s. 264.

⁴⁰ *Statut Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych*, § 14–16.

⁴¹ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1935, i plan pracy na rok 1936*, Warszawa 1936, s. 5.

⁴² *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1937...*, s. 17.

⁴³ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1936 i plan pracy na rok następny*, Warszawa 1937, s. 39.

⁴⁴ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1937 i plan pracy na rok następny*, Warszawa 1938, s. 5.

stwierdzić, że w ciągu pięciu lat swojej działalności Towarzystwo wspomogło budowę 2394 budynków szkolnych, które posiadały 8200 izb szkolnych i 2109 mieszkań dla nauczycieli. Działalność Towarzystwa przyczyniła się do znacznego wzrostu ruchu budowlanego szkół powszechnych.

Przez ten okres Zarząd Główny Towarzystwa był skupiony na pozyskiwaniu środków i źródeł finansowania, dlatego podjął szeroką współpracę z władzami państwowymi i samorządowymi, z władzami wojskowymi, Skarbem Państwa, wiceministrem Eugeniuszem Kwiatkowskim, Ministerstwem Opieki Społecznej, Funduszem Pracy, licznymi podmiotami gospodarczymi, organizacjami i instytucjami. Szczególnie ważna była współpraca z władzami państwowymi, dotycząca zwiększenia subwencji na rzecz budownictwa szkolnego. Realizując ten cel, Towarzystwo stało się inicjatorem konferencji z przedstawicielami Sejmu i Senatu, na której członkowie Zarządu Głównego zreferowali stan budownictwa szkolnego w Polsce i przedstawili własne sugestie. Członkom Sejmu i Senatu wysłano memoriały wyjaśniające konieczność wzrostu nakładów finansowych na budownictwo szkolne z budżetu państwa, które zdaniem Zarządu Głównego należało przekazać Towarzystwu Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych jako jednemu prokurentowi tego typu kredytów. W powyższej sprawie prowadzono również rozmowy z ministrem WRiOP⁴⁵.

Współpraca z Dyrekcją Lasów Państwowych spowodowała, że Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych wyraziło zgodę na sprzedaż drewna na cele budownictwa szkolnego z 50% bonifikatą. Przygotowanie drewna przez tartaki na cele szkolne było zadaniem priorytetowym. Drewno wykorzystywano nie tylko na cele budowlane, ale również na wyposażenie szkół. Podjęcie współpracy ze Stowarzyszeniem Architektów Rzeczypospolitej Polskiej zapewniło budującym się szkołom opiekę techniczną⁴⁶.

Każdy budynek szkolny wzniesiony ze środków Towarzystwa był oznaczany tablicą, na której widniał napis: „Budynek ten wzniesiono z pomocą pieniędzy z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych”⁴⁷.

Akcja propagandowa

Propagowanie działalności Towarzystwa miało duże znaczenie, ponieważ prowadziło do pomnażania środków finansowych na rzecz budownictwa szkol-

⁴⁵ Tamże, s. 6.

⁴⁶ Tamże, s. 6–7; *Pismo Ministerstwa WRiOP z dnia 8 kwietnia 1937 r.*, [w:] *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1935...*, s. 10.

⁴⁷ *Pismo Ministerstwa WRiOP z dnia 8 kwietnia 1937 r.*, [w:] *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1937...*, s. 7.

nego oraz wyposażenia szkół. Początkowo zwrócono się do organizacji nauczycielskich, które udzieliły swojego poparcia i dzięki którym zadania Towarzystwa zostały spopularyzowane wśród dzieci i młodzieży szkolnej⁴⁸. Władzom Towarzystwa zależało na pozyskaniu uczniów jako członków Szkolnych Kół Uczestników. Starano się, aby w każdej szkole powstawały takie koła i aby każdy uczeń szkoły należał do tej organizacji. Dzieciom i młodzieży powierzono kontrolę nalepek na podręcznikach szkolnych celem ich zaangażowania w akcję prowadzoną przez Towarzystwo. Wszystkie uroczystości szkolne i państwowe wykorzystywano do sprzedaży cegiełek⁴⁹. Niemal cała młodzież szkolna płaciła składki na rzecz Towarzystwa. Komitety okręgowe zachęcały, żeby akcją propagandową prowadzić systematycznie w szkole i w środowisku, wykorzystując nadarzające się okazje do sprzedaży cegiełek⁵⁰.

Zbiórka środków finansowych na realizację celów statutowych wymagała od Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych podjęcia skutecznej akcji propagandowej i przekonania społeczeństwa o pilnej potrzebie budowy szkół. Realizacji tego celu służyła Komisja Propagandy i Prasy Zarządu Głównego, której przewodził senator Zygmunt Beczkowicz. W skład Komisji wchodził również sekretarz Kazimierz Staszewski oraz jej członkowie: W. Kaufman, naczelnik Stanisław Bugajski, dr Józef Mirski i zapraszani okazjonalnie przedstawiciele środków przekazu. Popularyzowanie działalności Towarzystwa i potrzeby zbiórki funduszy na rzecz budownictwa szkolnego odbywało się różnymi sposobami. Do tego celu wykorzystywano prasę pedagogiczną i codzienną, radio, kina, pogadanki i odczyty. Komisja Propagandy i Prasy Zarządu Głównego Towarzystwa zorganizowała konferencje prasowe, na których przedstawiano działalność Towarzystwa. Przygotowywano różne materiały propagandowe, wyświetlano przezrocza i film pt. *Ku światłu*, który w 1937 roku był wyświetlany w 170 kinach w całej Polsce.

„Niezawodnym jednak i najskuteczniejszym środkiem propagandy – jak pisano w sprawozdaniu z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych – który przekonał nawet z niedowierzaniem odnoszącą się ludność wiejską było wykończenie i oddanie do użytku 1404 izb lekcyjnych i rozpoczęcie budowy 1051 izb lekcyjnych w roku sprawozdawczym 1933–1934”⁵¹. Podjęta na szeroką skalę akcja propagandowa prowadzona przez wszystkie komórki Towarzystwa, począwszy od kół, przez komitety obwodowe,

⁴⁸ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za czas od 1 lipca 1933 r. do 31 grudnia 1934...*, s. 14. Por. „Głos Nauczycielski” 1935, nr 9 i nr 27.

⁴⁹ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za czas od 1 lipca 1933 r. do 31 grudnia 1934...*, s. 77.

⁵⁰ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1935...*, s. 9.

⁵¹ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za czas od 1 lipca 1933 r. do 31 grudnia 1934...*, s. 77.

po komitety okręgowe, pod hasłem „Budujmy szkoły”, sprawiła że fundusze społeczne przyczyniły się do rozwoju budownictwa szkolnego. Nie zaspokajały one jednak wszystkich potrzeb lokalowych publicznego szkolnictwa powszechnego, ponieważ istniała potrzeba oddawania do użytku 5000 izb szkolnych każdego roku⁵².

Wzmocnionemu propagowaniu budownictwa szkolnego sprzyjała organizowana corocznie akcja, nosząca nazwę Tydzień Szkoły Powszechnej. Ustalano i rezerwowano termin, w którym odbywała się ta inicjatywa przeznaczana na zbiórkę środków finansowych. W sprawie organizacji Tygodni Szkoły Powszechnej Zarząd Główny współpracował z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych, które wydawało w tej kwestii okólniki oraz z licznymi instytucjami społecznymi, wspomagającymi zbiórkę środków finansowych. Zarząd Główny w 1938 roku uzyskał pozwolenie przedłużenia Tygodnia Szkoły Powszechnej o trzy dni. W związku z tym Tydzień Szkoły Powszechnej do 1938 r. na stałe odbywał się w dniach od 2 do 10 października.

Na obchody Tygodnia Szkoły Powszechnej co roku Zarząd Główny Towarzystwa organizował materiały propagandowe. W 1935 roku opracował i rozesłał do komitetów okręgowych specjalną instrukcję, określającą sposoby organizowania Tygodnia Szkoły Powszechnej. W 1937 roku przygotowano 50 kompletów nowych przezroczy, serwis prasowy, liczący 12 artykułów, zestawy zdjęć i haseł. Polskie radio w okresie Tygodni Szkoły Powszechnej codziennie nadawało audycję poświęconą problematyce budownictwa szkolnego i zbiórki środków finansowych na ten cel. Inauguracyjne przemówienie w IV Tygodniu Szkoły Powszechnej, który się odbył w październiku 1936 roku, wygłosił minister WRiOP Wojciech Alojzy Świętosławski. Miejscowe komitety Towarzystwa współpracowały z regionalnymi stacjami radiowymi, które również brały szczególny udział w propagowaniu działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, zwłaszcza w okresie Tygodni Szkoły Powszechnej. Dużą rolę w popularyzowaniu budownictwa szkolnego odegrała prasa centralna i lokalna, która nie tylko zamieszczała artykuły tematyczne, ale również wydawała numery specjalne poświęcone tej problematyce i jednodniówki okolicznościowe.

Trzeba nadmienić, że Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych wydawało własny biuletyn, który był łącznikiem Zarządu Głównego z kołami, obwodami i okręgami. Ukazywał się cztery razy w ciągu roku w nakładzie 27 000 egzemplarzy⁵³. Na łamach biuletynu pisano, że ważną rolę w propagowaniu działalności Towarzystwa odgrywa prasa: „stanowisko prasy uwydatnia się już w mocnych tytułach, podkreślającej konieczność intensywnej

⁵² *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1937...*, s. 5.

⁵³ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1937...*, s. 23.

akcji na polu budownictwa szkolnego. Tytuły te wprowadzają czytelnika od razu w sedno sprawy i mówią w skrócie o stanowisku redakcji do sprawy budowy szkół⁵⁴. Na łamach prasy codziennej i specjalistycznej, w tym pedagogicznej, oraz na stronach czasopism dla dzieci i młodzieży w latach 30. XX wieku drukowano odezwy Towarzystwa.

Funkcje propagatorskie spełniały jednodniówki wydawane z okazji Tygodnia Szkoły Powszechnej. Przykładem takiej jednodniówki okolicznościowej było wydawnictwo *Radosny Trud. Jednodniówka na 5-lecie Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych 1933–1938*, które ukazało się z okazji V Tygodnia Szkoły Powszechnej w Częstochowie⁵⁵.

W częstochowskiej jednodniówce czytamy, że bezprocentowe kredyty i bezzwrotne zasiłki udzielane gminom przez Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych „uruchomiły kilkakrotnie wyższe kredyty gminne na budownictwo szkolne, wyzwoliły i zaprzęły do akcji budowlanej kapitał społeczny w postaci bezpłatnej niekwalifikowanej robocizny na rzecz szkoły”⁵⁶. Autor artykułu pokazuje osiągnięcia Towarzystwa, a na zakończenie stwierdza: „rozważ w swoim sumieniu obywatelskim dlaczego nie jesteś dotąd członkiem Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych?”⁵⁷. Stanisław Cieśla, wiceprezes Komitetu Obwodowego Częstochowskiego, poruszył zagadnienie zaopatrywania szkół powszechnych w pomoce naukowe, pisząc, że w tej akcji wzięły udział 124 szkoły z jego okręgu. Uzasadniał, że wyposażenie szkół w pomoce naukowe „usprawni nauczanie, ułatwi pracę nauczycielstwu i podniesie poziom nauki w szkołach na wyższy stopień. Dajmy więc szkołom pomoce naukowe!”⁵⁸. Wszystkie te wołania do społeczeństwa o pomoc materialną na rzecz budownictwa szkolnego były czynione na tle rozwoju i potrzeb szkolnictwa powszechnego⁵⁹.

Uświadamiano społeczeństwu, że Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych jest akceptowane przez polskich notabli. Powo-

⁵⁴ *Prasa wobec zagadnień budownictwa szkolnego i akcji Towarzystwa*, [w:] *Radosny trud. Jednodniówka na 5-lecie Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych 1933–1938*, s. 5.

⁵⁵ Przytoczono w niej słowa Hanny Januszewskiej, która pisała: „Dzięki wam, polskie kielnie, dzięki wam, polskie młoty, Za szkołę, Bóg wam zapłać, jako za bochen chleba. Dźwiga się szkolny dach od blasku złoty, zdobyta myśl rozumna sięga błękitu nieba” (*Radosny trud. Jednodniówka na 5-lecie Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych 1933–1938*, V Tydzień Szkoły Powszechnej, Częstochowa 2–10 X 1938, nr 3, s. 1).

⁵⁶ S. Langie, *Radosny, zbożny trud i czyn*, [w:] *Radosny trud. Jednodniówka na 5-lecie Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych 1933–1938*, s. 2.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ S. Cieśla, *Akcja zaopatrywania szkół w pomoce naukowe*, [w:] *Radosny trud. Jednodniówka na 5-lecie Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych 1933–1938*, s. 2–3.

⁵⁹ P. Ormanczyk, *Rozwój i potrzeby szkolnictwa powszechnego w obwodzie szkolnym częstochowskim-w cyfrach*, [w:] *Radosny trud. Jednodniówka na 5-lecie Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych 1933–1938*, s. 3–5.

ływano się na słowa Ignacego Mościckiego, który pisał: „Aby zrealizować powszechne nauczanie, trzeba mieć nie tylko dobrego nauczyciela, lecz również odpowiednie i należyte wyposażenie izby szkolnej oraz konieczne środki naukowe. Stąd też Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, którego praca na tym odcinku potrzeb państwowych daje tak dobre wyniki, zasługuje na pełne poparcie najszerzych sfer społeczeństwa”⁶⁰. Cytowano słowa marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza:

Cele, które swojej pracy postawiło Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, muszą pobudzić do ofiarności i współdziałania każdego Polaka, pragnącego by naród polski był wielkim narodem⁶¹.

Drukowano przemówienie ministra WRiOP, który nawoływał, że

każdy pospieszy bodaj z najmniejszym datkiem, aby się przyczynić do dania publicznej szkole powszechnej rzeczy jej najpotrzebniejszej, przede wszystkim budynku szkolnego. Niech każdy pamięta, że dając nawet najmniejszą sumę Towarzystwu, sumę tę co najmniej potraja, gdyż kwota udzielona gminie pobudza ją do pomnażania własnych środków finansowych oraz do zwiększania zasobów budowlanych. Do akcji tej niech przystąpią zwłaszcza ci wszyscy, których dzieci chodzą do nowobudowanych szkół, aby w ten sposób dać innym, mniej szczęśliwym dzieciom możliwość pracy w lepszych warunkach⁶².

Obchody Tygodnia Szkoły Powszechnej mobilizowały różne instytucje i środowiska do wsparcia finansowego działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych. Przykładem może być Komenda Naczelna Związku Legionistów Polskich, która zaapelowała do swoich członków i podlegających jednostek organizacyjnych o poparcie V Tygodnia Szkoły Powszechnej. W tej sprawie do swoich członków zwrócił się Zarząd Główny Peowiaków, Stowarzyszenie Samopomocy Społecznej Kobiet, Ćmielowska Fabryka Porcelany i Wyrobów Ceramicznych, Polski Związek Zachodni i wiele innych podmiotów⁶³.

Na łamach tygodnika społeczno-gospodarczego „Życie Podlaskie” pisano o IV Tygodniu Szkoły Powszechnej, który odbył się w 1936 r., apelując do społeczeństwa o ofiarność na rzecz budownictwa szkolnego. Apel ten uzasadniano słowami:

Nie ma nic groźniejszego dla rozwoju mocarstwowości państwa, jak szerzący się analfabetyzm, jak brak szkół dla nadchodzących nowych pokoleń. [...] Szkoła powszechna jest podstawą oświaty. W zrozumieniu jej potrzeb i roli, jaką odgrywa w państwie, w rozumieniu ciężącej na niej zadań wychowawczych należy pamiętać o zasadzie, która podkre-

⁶⁰ *Wzrost popularności Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych*, [w:] *Radosny trud. Jednodniówka na 5-lecie Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych 1933–1938*, s. 5.

⁶¹ Tamże.

⁶² Tamże.

⁶³ Tamże, s. 6.

ślał marszałek Piłsudski, że budżet oświaty, musimy uważać za budżet obrony państwa, i z tych powodów wysuwać go na należne w hierarchii potrzeb państwowych miejsce⁶⁴.

Zachęcano czytelników nie tylko do ofiarności, której przyświecało hasło: „Duże, widne, pełne słońca i powietrza sale i dostateczna ich ilość”, ale również do wstąpienia w szeregi Towarzystwa⁶⁵.

Na okładce jednego z numerów czasopisma „Wiarus”, wydawanego przez Wojskowy Instytut Naukowo-Oświatowy, na okładce znajduje się fragment z plakatu propagandowego Towarzystwa Popierania Publicznych Szkół Powszechnych zatytułowanego „Budujemy szkoły”. Wewnętrzna strona okładki tego czasopisma zaopatrzona została w cytowane wyżej słowa Ignacego Mościckiego i Edwarda Śmigłego-Rydza⁶⁶.

Na łamach dzienników kuratorskich pisano o stanie szkolnictwa powszechnego. Przykładem może być Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego, obejmującego województwo białostockie i poleskie, który z jednej strony ukazywał trudności w realizacji obowiązku szkolnego oraz brak budynków szkolnych, a z drugiej wskazywał na znaczenie pomocy udzielanej przez Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych. Dzięki pomocy Towarzystwa, wyrażającej się w kwocie około 1,5 mln zł, w latach 1933–1937 oddano do użytku 1464 szkół i rozpoczęto budowę kolejnych 392 budynków szkolnych. Podkreślano coroczny wzrost środków finansowych pozyskiwanych podczas Tygodnia Szkoły Powszechnej, co świadczyło o „wzroście wśród społeczeństwa popularności i zrozumienia celów Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych jak i coraz sprawniejszej organizacji Tygodnia”⁶⁷.

Zdarzały się również wypowiedzi krytyczne dotyczące działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych. Na łamach „Głosu Kieleckiego” z 1936 roku można było przeczytać:

W ogromnej większości Koła Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, złożone głównie z nauczycieli, jaki i dzieci szkolnych, wpłacają nowy podatek, wyręczając państwo w jego zasadniczej funkcji. [...] Plaster, jakim jest Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych nie zakryje tej ziejącej rany: uśpi być może wymagania, rozgrzeszy i tak tych, co nie dają na cele społeczne i wszystko zostanie po staremu. Potrzeba oświacie nowych 60 tysięcy izb – nie ma ich nawet 6 tysięcy. Potrzeba 160 milionów rocznie na budowę szkół i mieszkań nauczycielskich – nie ma ich nawet 1 600 000, tj. tyle ile rok rocznie wynosi dotacja na budowę i konserwację kaplic oraz kościołów⁶⁸.

⁶⁴ *Jutro szkoły powszechnej*, „Życie Podlaskie” 1937, nr 40 (179), s. 1.

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ „Wiarus” 1937, nr 40.

⁶⁷ *Szkolnictwo powszechne*, Dz.U. Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego 1937, nr 9, s. 444; *Z Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych*, Dz.U. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1935, nr 11, s. 230–231; *Okólniki i komunikaty wydane przez Komitet Okręgowy Warszawski Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych*, Dz.U. Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego 1936, nr 4, s. 156–157.

⁶⁸ H. Jędrusik, *W obronie oświaty powszechnej przed jej ruiną w Polsce*, „Głos Kielecki” 1936, nr 7–8.

Wnioski

Dokonując próby podsumowania zaprezentowanych rozważań, należy stwierdzić, że wyż demograficzny i kryzys gospodarczy lat 30. XX wieku doprowadziły do wzmożenia potrzeb materialnych w zakresie szkolnictwa powszechnego. Dlatego w 1933 roku pod przewodnictwem Władysława Raczkiewicza powołano do życia Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych. Jego celem było zintensyfikowanie budownictwa dla potrzeb publicznych szkół powszechnych, wyposażenie ich i zaopatrzenie w niezbędne pomoce dydaktyczne. Towarzystwo prowadziło działalność organizacyjną, finansową, propagandową i w zakresie budownictwa szkolnego.

Od 1933 do 1939 roku, działając w poszczególnych okręgach szkolnych, miało znaczący wpływ na budownictwo lokali przeznaczonych dla celów publicznych szkół powszechnych. Dzięki rozbudowanej strukturze organizacyjnej, współpracy z rządem, władzami oświatowymi i wieloma podmiotami gospodarczymi oraz zintensyfikowanej propagandzie, Towarzystwo stało się instytucją wspomagającą rozwój szkolnictwa powszechnego w czasach kryzysu. Jego działalność opierała się na aktywności nauczycieli, dzięki którym ze zbiórki środków społecznych budowano, urządzano i wyposażano w pomoce naukowe szkoły powszechne. Aktywność Towarzystwa nie była wystarczająca, nie zaspokoiła wszystkich potrzeb w zakresie budownictwa szkolnego, mimo że sprawę budowy szkół powszechnych traktowano jako ogólnopolską, uwzględniającą dobro wszystkich obywateli, która wpisywała się w ideologię wychowania państwowego. Na zakończenie warto zaznaczyć, że Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych działało po drugiej wojnie światowej. Na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 21 czerwca 1949 r. rozwiązano je, a jego majątek przekazano Towarzystwu Przyjaciół Dzieci⁶⁹.

Bibliografia

Źródła

- Analfabetyzm wzrasta*, „Głos Nauczycielski” 1936/1937, nr 31–32.
Balicki J., Maykowski S., *Mówią wieki*. Część IV. *Czwarty rok nauki języka polskiego w gimnazjum*, Lwów 1936.
Budujemy szkoły powszechne, „Nasz Głos” 1933, nr 1.
Bystrzeński J.S., *Zagadnienie sieci szkolnej*, „Kultura Pedagogiczna” 1932, nr 12.

⁶⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 czerwca 1949 r. w sprawie rozwiązania stowarzyszenia „Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych”, Dz.U. 1949, nr 40, poz. 285.

- Cieśla S., *Akcja zaopatrywania szkół w pomoce naukowe*, [w:] *Radosny trud. Jednodniówka na 5-lecie Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych 1933–1938*, V Tydzień Szkoły Powszechnej, Częstochowa 2–10 X 1938, nr 3.
- Dz.U. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego 1933, nr 2,
Dz.U. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego 1937, nr 4.
Dz.U. RP 1932, nr 94, poz. 808.
- Falski M., *Kwestie podstawowe w organizacji szkolnictwa powszechnego*, cz. 1: *Powszechne nauczanie*, Warszawa 1936.
„Głos Nauczycielski” 1935, nr 9 i nr 27.
- Greb K., *Pomoce naukowe*, Warszawa 1935.
- Jędrusik H., *W obronie oświaty powszechnej przed jej ruiną w Polsce*, „Głos Kielecki” 1936, nr 7–8.
- Jutro szkoły powszechnej*, „Życie Podlaskie” 1937, nr 40 (179).
- Kochańczyk J., *Pomoc Towarzystwa dla teatrów szkolnych i ludowych*, [w:] *Radosny trud. Jednodniówka na 5-lecie Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych 1933–1938*, V Tydzień Szkoły Powszechnej, Częstochowa 2–10 X 1938, nr 3.
- Langie S., *Radosny, zbożny trud i czyn*, [w:] *Radosny trud. Jednodniówka na 5-lecie Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych 1933–1938*, V Tydzień Szkoły Powszechnej, Częstochowa 2–10 X 1938, nr 3.
- Nauczycielstwo stanęło do apelu*, „Nasz Głos” 1933, nr 1.
- Obecna sytuacja szkoły*, „Głos Nauczycielski” 1934/1935, nr 8.
- Okólnik Okręgu Szkolnego poznańskiego z dnia 2 grudnia 1936 r. nr 0-63011/36*, Dz.U. Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego 1936, nr 11.
- Okólniki i komunikaty wydane przez Komitet Okręgowy Warszawski Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych*, Dz.U. Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego 1936, nr 4.
- Ormanczyk P., *Rozwój i potrzeby szkolnictwa powszechnego w obwodzie szkolnym częstochowskim-w cyfrach*, [w:] *Radosny trud. Jednodniówka na 5-lecie Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych 1933–1938*, V Tydzień Szkoły Powszechnej, Częstochowa 2–10 X 1938, nr 3.
- Przemówienie P. Ministra WRiOP Janusza Jędrzejewicza na posiedzeniu Państwowej Rady Oświecenia Publicznego w dniu 9 listopada 1932 r.*, „Oświata i Wychowanie” 1932, z. 10.
- Przerazające liczby*, „Głos Nauczycielski” 1937/1938, nr 2.
- Przyczyny upośledzenia szkół powszechnych*, „Głos Nauczycielski” 1930, nr 8.
- Radosny trud. Jednodniówka na 5-lecie Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych 1933–1938*, V Tydzień Szkoły Powszechnej, Częstochowa 2–10 X 1938, nr 3.
- Realizacja powszechnego nauczania w roku szkolnym 1932/1933*, „Oświata i Wychowanie” 1933, z. 2.

- Regulamin szkolnych kół uczestników Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych*, Dz.Urz. MWRiOP 1935, nr 4, poz. 38.
- Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 30 maja 1932 r.*, Dz.U. RP 1932, nr 51, poz. 48.
- Rozporządzenie rady Ministrów z dnia 13 listopada 1934 r. o nadaniu statutu stowarzyszenia Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych*, Dz.U. RP 1934, nr 104, poz. 927.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 czerwca 1949 r. w sprawie rozwiązania stowarzyszenia Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych*, Dz.U. 1949, nr 40, poz. 285.
- Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za czas od 1 lipca 1933 r. do 31 grudnia 1934 r. i plan pracy na rok 1935*, Warszawa 1935.
- Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1935 i plan na 1936*, Warszawa 1936.
- Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1937 i plan pracy na rok następny*, Warszawa 1938.
- Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1936 i plan pracy na rok następny*, Warszawa 1937.
- Statut Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych*, Warszawa 1933.
- Statystyka szkolnictwa 1937/1938*, GUS, Warszawa 1939.
- Sytuacja szkolnictwa*, „Głos Nauczycielski” 1937/1938, nr 2.
- Szkolnictwo powszechne według danych GUS, AAN, zespół MWRiOP, sygn. 161.
- Szkolnictwo powszechne*, Dz.U. Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego 1937, nr 9.
- Towarzystwo Popierania Budowy Szkół Powszechnych. Organizacja, cele, zadania i możliwości*, „Głos Nauczycielski” 1933, nr 5.
- Tragiczny odwrót*, „Głos Nauczycielski” 1935/1936, nr 8.
- „Wiarus” 1937, nr 40.
- Wywieszki Towarzystwa Popierania Publicznych Szkół Powszechnych*, Dz.U. Kuratorium Okręgu Szkolnego Wołyńskiego 1934, nr 7.
- Wzrost popularności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych*,
- Z Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych*, Dz.U. Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego 1935, nr 11.
- Zatrważająca rzeczywistość*, „Głos Nauczycielski” 1930, nr 17.

Opracowania:

- Ciecierska M., *Zagadnienie powszechności nauczania w latach 1929–1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1962, nr 4.
- Garbowska W., *Powszechność nauczania w Polsce w latach 1932–1939*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1972, t. 15.
- Landau Z., Tomaszewski J., *Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939*, Warszawa 1971.
- Magiera E., *Wychowanie państwowe w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczecin 2003.
- Mauersberg S., *Wykonywanie obowiązku szkolnego w Polsce niepodległej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1996, t. 37.

The Society for the Advancement of Public Schools (1933–1939)**Summary**

The demographic and economic boom of the 1930s led to the increase of material needs in the field of general education in Poland. That is why in 1933 the Society for the Advancement of Public Schools was established. Its purpose was to intensify the construction of public schools, equip them and provide them with the necessary teaching aids. The Society was involved in organizational, financial, propagandist and school building activities. The article analyzes the activities of the Society, which became an institution supporting the development of universal education in times of crisis.

Keywords: history of education, The Second Republic of Poland, The Society for the Advancement of Public Primary Schools, primary school in Poland.